

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΛΑΪΤΣΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΒΙΕΝΝΗΣ

ΤΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ ΩΣ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ

Στον καθηγητή

Johannes KODER

ελάχιστο πνευματικό αντίδωρο για τα 65^α γενέθλιά του

ΠΡΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το έργο ενός Βενεδικτίνου μοναχού του 12^{ου} αιώνα καταλήγει: «Από το ρόδο του πριν, υπάρχει μόνον το όνομα. Σ' εμάς έχουν απομείνει ονόματα γυμνά»¹. Το ρόδο του πριν δεν είναι τίποτε άλλο παρά η συμβολική εικόνα του πολυσχιδούς παρελθόντος, κλεισμένο σ' ένα όνομα. Η προσπέλαση, η κατανόηση της πολλαπλότητας των ονομάτων συνιστά το πρώτο βήμα γνωριμίας με το παρελθόν αλλά και το παρόν του χώρου της έρευνάς μας, στην προκειμένη περίπτωση της περιοχής του Ασπροποτάμου.

Η ετυμολογία, όπως και η ερμηνεία των γεωγραφικών ονομάτων, προκάλεσαν ανέκαθεν το ενδιαφέρον ειδικών ερευνητών² και μή. Όχι αβάσιμα. Η γνώση, στην πραγματικότητα, της προέλευσης και της σημασίας των τοπωνυμίων των οικιστικών κέντρων είτε μικρών είτε με-

* Θα ήθελα κι από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τον Γαρδικιώτη συνάδελφο Κωνσταντίνο Πηλίγκο για το βιβλιογραφικό και τοπογραφικό υλικό καθώς και για τις γόνιμες συζητήσεις μας για τον Ασπροπόταμο

¹ Φαίδων Μαλιγκούδης (επιμ.), *Το παιχνίδι με την ιστορία, Ιδεολογικά στερεότυπα και υποκειμενισμός στην ιστοριογραφία*, (Βιβλιοθήκη Σλαβικών Μελετών 4, Θεσσαλονίκη 1994), σελ. 55: «Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus» και 79 υποσημ. 1.

² Ειδικά για την αξιοποίηση των τοπωνυμίων ως ιστορικής πηγής βλέπε τις σημαντικές εργασίες των: Faedon Malingoudis, *Studien zu den slavischen Ortsnamen Griechenlands I. Slavische Flurnamen aus der messenischen Mani*. (Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1981, Nr 3), Mainz 1981 και Johannes Koder, «Προβλήματα της σλαβικής εποίκησης και τοπωνυμίας στη Μεσαιωνική Ήπειρο», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 24 (1982) 9-35. Τοπωνυμικές μελέτες: 1) για το θεσσαλικό χώρο: Δικαίος Βαγιακάκος, «Η τοπωνυμική θεώρησης του θεσσαλικού χώρου», *Αθηνά ΟΘ'* (1983-84) 253-350. 2) για την Ήπειρο: Κώστας Οικονόμου, *Τα οικωνύμια του Νομού Ιωαννίνων. Γλωσσολογική εξέταση*. Ιωάννινα 2002.

γάλων, των ορωνυμίων, των υδρωνυμίων και των μικροτοπωνυμίων συμβάλλει στη διαλεύκανση της χρονολόγησης και του τρόπου συγκρότησης των εγκαταστάσεων³ καθώς και στον προσδιορισμό της εθνοτικής⁴ και γλωσσικής κατάστασης των πληθυσμών. Επιπλέον μας δια φωτίζει για την οργάνωση του χώρου και τις παραγωγικές δραστηριότητες που τον χαρακτήριζαν στο παρελθόν. Εκτός αυτών μας παρέχει χρήσιμες γλωσσικές και ιστορικές ειδήσεις, των οποίων η αξία επαυξάνεται, ιδιαίτερα, όταν δεν διαθέτουμε αντίστοιχες γραπτές μαρτυρίες ούτε κάποια άλλη μορφή κειμενικής παράδοσής τους.

Η σύντομη αυτή μελέτη δε φιλοδοξεί να αλώσει αλλότρια πεδία. Η συμβολή της περιορίζεται στην προσπάθεια να δείξει με μερικά κατάλληλα παραδείγματα, με ποιο τρόπο, κατά τη γνώμη μας, τα τοπωνύμια της περιοχής του Ασπροποτάμου μπορούν να αξιοποιηθούν και να δώσουν απαντήσεις σε μια σειρά ζητημάτων, όπως αναφέραμε και παραπάνω, και τα οποία θα διεξέλθουμε διεξοδικότερα στη συνέχεια .

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ– ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Πριν προχωρήσουμε σε μια σύντομη περιγραφή και τον προσδιορισμό των γεωγραφικών ορίων του υπό διερεύνηση χώρου, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε καταρχήν τα μεθοδολογικά προβλήματα της έρευνας του τοπωνυμικού του Ασπροποτάμου και στη συνέχεια μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, θα προσπαθήσουμε να καταδείξουμε, ότι τα τοπωνύμια της περιοχής μπορούν να αξιοποιηθούν ερευνητικά και να απαντήσουν σε ζητήματα που αφορούν αφενός στην οργάνωση και λειτουργία του χώρου κι αφετέρου στην εθνολογική κατάσταση των πληθυσμών του Ασπροποτάμου κατά τη μεσαιωνική περίοδο.

³ Από έγγραφο του 1336, που καθορίζει τα όρια της επισκοπής Σταγών και το εξέδωσε, λίγο μετά την ανακατάληψη της Θεσσαλίας, ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ', τεκμηριώνεται η ύπαρξη αρκετών οικισμών (Γρεβενοσέλι, Κορνήσια, Λιμπόχοβο, Μηλέα Ζυγού, Μοτζάρα, Μυρόκοβο, Οροχομπιάνα, Χαλίκι) της περιοχής ήδη στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Βλέπε σχετικά: Δημήτρης Ζ. Σοφιανός, «Acta Stagorum. Τα υπέρ της θεσσαλικής επισκοπής Σταγών παλαιά βυζαντινά έγγραφα (των ετών 1163, 1336 και 1393). Συμβολή στην ιστορία της επισκοπής Σταγών», στο: *Τρικαλινά* 13 (1993) σελ. 7-67. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι η βορειοδυτική Θεσσαλία ως τμήμα της βυζαντινής επαρχίας της Μεγάλης Βλαχίας ανήκε στην επικράτεια του Δεσποτάτου της Ηπείρου κι οι οικισμοί στις ορεινές διόδους της Πίνδου ή της Άνω Βλαχίας ήταν οργανωμένοι με το σύστημα της «πρόνοιας» από τους Δεσπότες της Ηπείρου κατά τον 13^ο αιώνα. Γενικά βλέπε: Νικόλαος Ζιάγκου, *Φεουδαρχική Ηπειρος και Δεσποτάτο της Ηπείρου. Συμβολή στο Νέο Ελληνισμό*. Αθήνα 1974. Donald M. Nicol, *The Despotate of Epiros 1267-1479. A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages*. Oxford 1984. Evangelos Chrysos (επιμ. εκδ.), *The Despotate of Epirus*. (Proceedings of the International Symposium "The Despotate of Epirus", Arta, 27-31 May 1990).

⁴ Για τα περιεχόμενα των όρων εθνοτικός, εθνοτισμός βλέπε διεξοδικότερα: Marcus Banks, *Εθνοτισμός*. Αθήνα 2005.

Τα ερωτήματά μας αφορούν κατά κύριο λόγο στη μεσαιωνική, δηλαδή τη βυζαντινή περίοδο της περιοχής. Καθώς οι γραπτές μαρτυρίες που έχουμε στη διάθεσή μας, αναφορικά με την περιοχή του Ασπροποτάμου, γι' αυτή την περίοδο είναι από ελάχιστες έως ανύπαρκτες, αποκτά ιδιαίτερη σημασία η μελέτη των τοπωνυμίων τόσο για την περιγραφή της ιστορικής εικόνας του χώρου όσο και για την ερμηνεία και κατανόηση του χωροχρόνου της.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί, ότι θα εξακολουθήσει να παραμένει ένα desideratum για την επιστήμη η διεξοδική και συστηματική έρευνα, καταγραφή και μελέτη τόσο των ονομάτων των οικισμών, όσο και κυρίως του μικροτοπωνυμικού του Ασπροποτάμου. Στόχος μιας τέτοιας έρευνας θα πρέπει να είναι, αφενός η συγκέντρωση των τοπωνυμίων που παραδίδονται στις μεταγενέστερες, απ' όσο γνωρίζουμε, γραπτές πηγές κι αφετέρου η επιτόπια έρευνα και καταγραφή τους. Η δεύτερη, από τη μια, συμβάλλει στη συγκέντρωση και καταγραφή του μικροτοπωνυμικού κυρίως υλικού κι από την άλλη, διευκολύνει τον ερευνητή, προκειμένου, να το ταυτίσει με τις συγκεκριμένες τοποθεσίες στις οποίες αναφέρεται και περιγράφει. Έτσι καθίσταται δυνατό να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα για την οργάνωση του χώρου και ν' απαντηθούν μια σειρά ερωτημάτων, καθώς τα τοπωνύμια μαρτυρούν μέσω των σημασιών τους ποικίλες φυσικές και ιστορικές καταστάσεις κι εξελίξεις: αλλαγές στο περιβάλλον, στο κλίμα, στο καθεστώς των υδάτων, νέους εποικισμούς, κατακτήσεις και ερημώσεις οικισμών, ανάκτηση εγκαταλελειμμένων τόπων (ακόμη και από αλλότριους πληθυσμούς), αλλαγές στο οικιστικό σύστημα και πολλά άλλα.

Οι γραπτές πηγές από τις οποίες αντλήσαμε το υλικό της παρουσίασης που ακολουθεί είναι ασφαλώς όλες μεταγενέστερες. Η παρούσα εργασία δε συνιστά σε καμία περίπτωση προϊόν διεξοδικής επιτόπιας έρευνας από την πλευρά μας, πράγμα που αποτελεί προς το παρόν αδυναμία για μια ολοκληρωμένη ιστοριογεωγραφική προσέγγιση κι επεξεργασία του υλικού. Άλλωστε κάτι τέτοιο δεν είναι εδώ η άμεση προτεραιότητά μας, καθώς σκοπός της μικρής αυτής μελέτης είναι να αναδείξει, μέσα από το παράδειγμα του Ασπροποτάμου, τα προβλήματα που θέτει η τοπωνυμία ως βοηθητική ιστορική επιστήμη σε συνάρτηση και με τη μελέτη της βλαχικής παρουσίας στο συγκεκριμένο χώρο.

Τα έγγραφα και οι προθέσεις των Μονών των Μετεώρων καθώς και τα τουρκικά κατάστιχα, (προερχόμενα από την υστεροβυζαντινή και πρώιμη οθωμανική περίοδο) παραδίδουν τα ονόματα των οικισμών κι αποτελούν την πρώτη ομάδα άντλησης γραπτών ειδήσεων για το χώρο του Ασπροποτάμου⁵. Τοπωνυμικό υλικό αντλεί κανείς κι από τα κείμενα των ξένων περιηγητών⁶.

⁵ Διεξοδικά ασχολήθηκαν με τη μελέτη αυτού του υλικού οι: Βασίλειος Κ. Σπανός, *Οι οικισμοί της Βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία (από τον 14' έως τον 18' αιώνα)*. Εισαγωγή στην ιστορία της Θεσσαλίας από την ύστερη Βυζαντινή

Η χρονική εγγύτητα των γραπτών αυτών ειδήσεων στην περίοδο, που ερευνούμε, δε μειώνει βέβαια σε τίποτα την αξία του πλούσιου τοπωνυμικού υλικού, που βρίσκεται κατάσπαρτο στις εργασίες τοπικών λογίων και το οποίο καταγράφηκε μεταγενέστερα. Τα δεύτερο έχει σε πολλές περιπτώσεις το πλεονέκτημα της επιτόπιας καταγραφής και της αντίστοιχης περιγραφής των προσδιοριζόμενων θέσεων.

Στη μικρή αυτή μελέτη θα κάνουμε διεξοδικότερη μνεία και χρήση της τοπωνυμικής συλλογής του Αλέξανδρου Χατζηγάκη, «Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά»⁷. Η εργασία αυτή αποτελεί την πρώτη προσπάθεια συλλογής και συστηματοποίησης του τοπωνυμικού υλικού της περιοχής. Η εργασία του Χατζηγάκη είχε σκοπό την εξαγωγή συμπερασμάτων τόσο για τη γλωσσική κατάσταση όσο και για την εθνολογική προέλευση και συγκρότηση των πληθυσμών που κατοικούσαν κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους στην «ασπροποταμίτικη χώρα». Η ιδιαίτερη αξία του υλικού της προαναφερόμενης συλλογής έγκειται στο γεγονός της καταγραφής από το συγγραφέα όχι μόνο των ονομάτων των οικισμών αλλά κι ενός αξιόλογου κι ευάριθμου μικροτοπωνυμικού υλικού. Αυτό καταγράφηκε και δημοσιεύτηκε στα μέσα του εικοστού αιώνα. Το γεγονός συνέπεσε χρονικά με τη μετάβαση κι οριστική εγκατάσταση στα αστικά κέντρα του μεγαλύτερου μέρους των κατοίκων της περιοχής. Η τελευταία εξέλιξη είχε ως συνέπεια τη διακοπή σημαντικού μέρους των παραδοσιακών δραστηριοτήτων, που ασκούνταν ως τότε αδιάλειπτα στο χώρο του Ασπροποτάμου κι έχουν αποτυπωθεί ιδιαίτερα στα μικροτοπωνύμια. Καθώς αυτές οι δραστηριότητες εγγράφονται στα φαινόμενα της μακράς διάρκειας, το γλωσσικό υλικό, που τις περιγράφει, αποκτά πολύπλευρα ξεχωριστή σημασία τόσο για τους μελετητές των βλαχικών ιδιολέκτων, όσο και για τους ανθρωπολόγους, τους γεωγράφους και τους ιστορικούς. Οι αδυναμίες του έργου του Περτουλιώτη λογίου, οι οποίες αντανakλούν στις συχνά εσφαλμένες τόσο ετυμολογικές όσο και σημασιολογικές ερμηνείες του, εγγράφονται, ερμηνεύονται και κατανοούνται στα πλαίσια των ρομαντικών κι αρχαιοκεντρικών αντιλήψεων για τη φυλετική καθαρότητα του έθνους. Σ' αυτές πρέπει να συνυπολογιστεί κι η ιδιαίτερη επίδραση των ιδεολογικών ανταγωνισμών και των συσχετι-

εποχή έως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Θεσσαλονίκη 2004 και Κωνσταντίνος –Τιμόθεος Ρωμανός, *Ιστορία της Αρχιεπισκοπής Φαναρίου και Νεοχωρίου*, (ανέκδοτη δ.δ., Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2005).

⁶ Lion Heuzey, *Οδοιπορικό στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία το 1858*. (ελλ. μτφρ. Χρίστος Δημητρουλόπουλος, Εκδ. Φ.Ι.Α.Ο.Σ. Τρίκλων), Θεσσαλονίκη 1991. F. Rouqueville, *Ταξίδι στην Ελλάδα-Ηπειρος*. (ελλ. μτφρ. Παναγιώτα Κώτσου), Αθήνα 1994. William Leak, «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809» και «Ταξίδι στη Θεσσαλία του 1809-10» στο: *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 29 (1996) σελ. 33-74 και 38 (2000) 144-172.

⁷ Αλέξανδρου Χατζηγάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Τοπωνυμικά*. Τρίκαλα 1950. Ο Αλ. Χατζηγάκης, Ασπροποταμίτης Βλάχος ο ίδιος, κατάγονταν από το Περτούλι. Υπήρξε συγγραφέας μιας σειράς έργων με αντικείμενο την ιστορία, τη λαογραφία, τις παραδόσεις, τα τοπωνύμια, τη γενεαλογία τόσο της ιδιαίτερης πατρίδας του Περτούλι, όσο και της ευρύτερης περιοχής του Ασπροποτάμου, που τον κατατάσσουν αυτοδικαία στην κατηγορία των σημαντικότερων τοπικών λογίων.

σμών της πρώιμης ψυχροπολεμικής, βαλκανικής, πολιτικής πραγματικότητας⁸. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο συγγραφέας οδηγείται εκ των πραγμάτων σε εσφαλμένη αξιολόγηση του συλλεγμένου υλικού του. Σ' αυτό συνέβαλλε κι η μη επαρκής γλωσσολογική παιδεία του Χατζηγάκη, πράγμα που φαίνεται τόσο στην καταγραφή⁹ και φωνητική απόδοση του τοπωνυμικού υλικού του όσο και στις μη αποδεκτές γλωσσολογικά ετυμολογήσεις αυτού. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται αφενός στην κατάρτιση των πινάκων του παραρτήματος και την κατάταξη των τοπωνυμίων σ' αυτούς κι αφετέρου στο συμπέρασμα, ότι «στην ασπροποταμίτικη χώρα, δεν φαίνεται να γίνηκε σοβαρός σλαβικός εποικισμός»¹⁰ κι ότι οι «σλαβικοί μικροσυνοικισμοί υπήρξαν σποραδικοί»¹¹.

Γίνεται αντιληπτό από τα παραπάνω, ότι το μεθοδολογικό πρόβλημα καθιστά αναγκαία πρώτον, την εκ νέου συλλογή και καταγραφή του τοπωνυμικού υλικού του Ασπροποτάμου και δεύτερον, την ανάγνωσή του σε συνάρτηση με τα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας και την αρχαιολογική έρευνα στο βαθμό που αυτή είναι δυνατή. Κι αυτό διότι στην περιοχή του, στην οποία ζουν μέχρι σήμερα βλαχικοί πληθυσμοί, εγκαταστάθηκαν Σλάβοι στον πρώιμο κι Αλβανοί καθώς κι Αρβανιτόβλαχοι στον ύστερο Μεσαίωνα¹². Τα φύλα αυτά εγκαταστάθηκαν

⁸ Στα πλαίσια της νέας ψυχροπολεμικής πραγματικότητας κάθε τι σλαβικό αν δε θεωρούνταν αυτόματα φιλοσοβιετικό και κομμουνιστικό εκλαμβάνονταν ως πανσλαβιστικό. Αρκούσε μόνο μια τέτοια σύζευξη για να θεωρείται ύποπτη η ενασχόληση εν γένει με τα σλαβικά πράγματα. Πολύ δε περισσότερο που ο βορειοελλαδικός χώρος είχε νωπά βιώματα από τη δράση του πανσλαβιστικού κινήματος, το οποίο είχε επανέλθει μετά το 2^ο παγκόσμιο πόλεμο με νέο περίβλημα και περιεχόμενο. Για τη σχετική συζήτηση βλέπε ειδικότερα στο: Φαίδων Μαλιγκούδης, *Βραχέα Χρονικά 1991-1996*. Θεσσαλονίκη 1996, σελ. 45-49 και 13-16 αντίστοιχα.

⁹ Σχεδόν εξομολογητικά ο συγγραφέας σημειώνει σε υποσημείωση στον πίνακα (1) του παραρτήματος της εργασίας του με χαρακτηριστικό τρόπο, ότι, «τα τοπωνύμια έχουν καταγραφή κατά προσέγγισιν». Βλέπε, Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 171.

¹⁰ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 177. Του ιδίου, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*. Αθήναι 1961, σελ. 70-72.

¹¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 177.

¹² Γεώργιος Χρ. Σούλης, «Περί των μεσαιωνικών αλβανικών φύλων των Μαλακασίων, Μπούϊων και Μεσαριτών», στο: *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 23 (1953) σελ. 213-216. Του ιδίου, «Βλαχία - Μεγάλη Βλαχία – Η εν Ελλάδι Βλαχία. Συμβολή εις την ιστορικήν γεωγραφίαν της μεσαιωνικής Θεσσαλίας», στο: *ΕΕΒΣ* 28 (1958) σελ. 489-497. Georgios Soulis, «The Thessalian Vlachia», στο: *Zbornik Radova Vizantiloshkog Instituta* 8/1 (1963) 271-273. Titos Jochalas, *Über die Einwanderung der Albaner in Griechenland. Eine zusammenfassende Betrachtung*. (Dissertationes Albanicae, Munich 1971), σελ. 89-106. Paul Magdalino, «Between Romaniae: Thessaly and Epirus in the Later Middle Ages», στο: *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, ed. Benjamin Arbel/Bernard Hamilton/David Jacoby (London 1989) 87-110; Alain Ducellier, *Οι Αλβανοί στην Ελλάδα (13^{ος} -15^{ος} αι.)*. Η μετανάστευση μιας κοινότητας. (Όψεις της Βυζαντινής Κοινωνίας, 15, έκδ. Ίδρυμα Γουλανδρή Χορν), Αθήνα 1994. Ηλίας Γ. Σκουλίδας, «Μετοικεσίες Αλβανόφωνων στον ελλαδικό χώρο», στο: *Ηπειρωτικά Χρονικά* 33 (1998-99) σελ. 277-290. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Μεγάλη και Μικρή Βλαχία», *Τρικαλινά* 20 (2000) 171-179. Antonios Risos, «Zur Bevölkerungsgeschichte Thessaliens anhand der Häufigkeit gewisser Konsonanten in dortigen Familiennamen der Gegenwart», στο: *Südost-Forschungen* 61/62 (2002/2003) 49-76.

μόνιμα και ιδιαίτερα τα σλαβικά, φαίνεται να διατήρησαν τη γλωσσική τους ταυτότητα για ικανό χρονικό διάστημα. Αυτό μαρτυρούν τα τοπωνύμια, τα οποία σχηματίστηκαν από τη γλώσσα των φύλων αυτών και, μετά την εθνολογική αφομοίωση των αρχικών φορέων, εξακολούθησαν να επιζούν στα βλαχικά ιδιώματα της περιοχής, συνιστώντας μια αντικειμενική ιστορική πηγή. «Πηγή, από την οποία μπορεί ο σημερινός ερευνητής», σύμφωνα με το Μαλιγκούδη¹³, «να αντλήσει λίγες, αλλά αντικειμενικές πληροφορίες τόσο για την εσωτερική ιστορία των επήλυδων, όσο και το φαινόμενο της συμβίωσής τους» με το προϋπάρχον ρωμαϊκό, δίγλωσσο ή λατινόφωνο στοιχείο. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, πώς είναι δυνατό να εξηγηθεί η σημερινή αλλά και η άμεσα μαρτυρούμενη στις πηγές βλαχική παρουσία¹⁴ δέκα τουλάχιστον αιώνων, όταν τα σλαβικά¹⁵ τοπωνύμια, ιδιαίτερα των οικισμών, κυριαρχούν στο χώρο; Η τοπωνυμική μελέτη που έχει ως σκοπό να διευκρινίσει τα διάφορα τοπωνυμικά στρώματα, μπορεί να δώσει μια απάντηση σ' αυτό το ζήτημα, που να συναρτάται στις σποραδικές όντως ειδήσεις της βυζαντινής ιστοριογραφίας για τη βλαχική παρουσία στην Πίνδο και τον ευρύτερο κεντρικό ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, οι Βλάχοι, που οι ιστοριογραφικές μαρτυρίες του 11^{ου} και 12^{ου} αιώνα αναφέρουν, ότι κατοικούσαν στην περιοχή της Πίνδου (Ηπείρου και Θεσσαλίας)¹⁶, θεωρούμε ότι βρίσκονταν στις εγκαταστάσεις τους αυτές, ήδη, από το 270 μ.Χ. περίπου. Την τελευταία εκείνη περίοδο ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός¹⁷,

Αστέρης Κουκούδης, «Η Μεγάλη Βλαχία κι η βυζαντινή κοινοπολιτεία, (13^{ος} - 14^{ος} αιώνες): ισορροπώντας ανάμεσα στην ανεξαρτησία και την υποτέλεια μέσα από γάμους και προδοσίες, συμμαχίες και πολέμους», (υπό έκδοση).

¹³ Φαίδων Μαλιγκούδης, *Ελληνισμός και σλαβικός κόσμος*. Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 209.

¹⁴ Δημήτρης Τσουγκαράκης (εκδ. μτφρ. επιμ.), *Κεκαυμένος. Στρατηγικόν*. (Κείμενα Βυζαντινής Ιστοριογραφίας 2, Αθήνα 1996), σελ. 216-238.

¹⁵ Johannes Koder, *Der Lebensraum der Byzantiner. Historisch-geographischer Abriss ihres mittelalterlichen Staates im östlichen Mittelmeerraum*, ²Wien 2001, σελ. 143 όπου σημειώνει μεταξύ άλλων (η μτφρ. δική μας): «οι Σλάβοι έποικοι...εγκαθίσταντο στις ορεινές περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας...». Ιδιαίτερα ενδεικτικός είναι ο χάρτης με τα στατιστικά στοιχεία στη σελ. 144 της έκδοσης.

¹⁶ Τσουγκαράκης, *Κεκαυμένος*, σελ. 236-238.

¹⁷ Nikos Bees (εκδ.), «Ioannes Apokaukos: Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Ioannes Apokaukos», στο: *Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher* 21 (1971-1974) σελ. 61: «έφησε γάρ, ως Αυριλιόνης τίς, Ρωμαίων άποικος, όνομα Κωνσταντίνος, Βλάχους τούτο τό γένος ο καιρός ονόμασεν άνθρωπος». Petre Nasturel, «Vlacho-balcanica», στο: *Byzantinische-Neugriechische Jahrbücher* 22 (1978) 222-248, εδώ 231κ.ε. Κοσμάς Λαμπρόπουλος, *Ιωάννης Απόκαυκος. Συμβολή στην έρευνα του βίου και του συγγραφικού έργου του*. (Ιστορικές Μονογραφίες 6, Ιστορικές Εκδόσεις Στ. Δ. Βασιλόπουλος), Αθήνα 1988, σελ. 157, 271κ.ε., και 281-282. Ευάγγελος Χρυσός, «Πολιτικός χώρος και βυζαντινή Ήπειρος», στο: Εισηγήσεις Α' Συνάντησης των Βυζαντινολόγων της Ελλάδος και της Κύπρου, Ιωάννινα 1999, σελ. 22-23. Διεξοδική συζήτηση κι ανάλυση αυτών των ειδήσεων γίνεται στο: Stergios Laitsos, «Die Konstruktion der Vlachen von 1640 bis 1720», στο: ed. Helmut Reimitz / Bernhard Zeller, *Vergangenheit und Vergegenwärtigung. Frühes Mittelalter und Europäische Erinnerungskultur*. (Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 14), Wien 2009.

ενίσχυσε τα φρούρια και τις κλεισούρες του Ιλλυρικού¹⁸ με ρωμαϊκό πληθυσμό που μετέφερε από τη ρωμαϊκή επαρχία Δακία νότια του Δούναβη. Μια σειρά λατινογενών τοπωνυμίων στην Πίνδο αναφορικά με την οργάνωση του «δημόσιου δρόμου» και του αμυντικού συστήματος ενισχύει την υπόθεση αυτή για την οποία οι σύγχρονες της γραπτές μαρτυρίες είναι ελάχιστες και κυρίως έμμεσες¹⁹. Ως τέτοια αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά τα τοπωνύμια «Ρόνα» και «Μουργκάνι» που χρονολογούνται στην υστερορωμαϊκή περίοδο. Και τα δύο αφορούν άμεσα στην υπό εξέταση περιοχή και θα τα εξετάσουμε διεξοδικότερα παρακάτω. Σημειώνουμε επίσης, ότι δεχόμαστε, πως η σημαντικότερη έμμεση μαρτυρία της μακρόχρονης παρουσίας των Βλάχων στην Πίνδο²⁰, όπως υποστήριξε ο Ευάγγελος Χρυσός για την περίπτωση της Ηπείρου, «μαρτυρείται από το γεγονός ότι οι βλάχικες περιοχές και τα χωριά έχουν σλαβικά ονόματα και η ονοματοθεσία αυτή εξηγείται καλύτερα, εάν υποθέσουμε, ότι η εγκατάσταση του βλαχικού πληθυσμού είχε προηγηθεί της σλαβικής εγκατάστασης κι ονοματοδοσίας»²¹. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι τόσο η σλαβική εγκατάσταση κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο (6^{ος}-8^{ος} αι.) όσο κι η αλβανική κατά την υστεροβυζαντινή (14^{ος} αι.) έγιναν ειρηνικά.²²

¹⁸ Για το Ιλλυρικό βλέπε: Johannes Koder, «Οι όροι Ιλλυριός και Ιλλυρικόν στις ελληνικές πηγές της βυζαντινής εποχής», στο: *Διεθνές Συμπόσιο Βυζαντινή Μακεδονία 324-1430 μ.Χ.* (Μακεδονική Βιβλιοθήκη, 82), Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 149-155. Bernard Bavant, «Το Ιλλυρικό», στο: Cécile Morrisson (εκδ.), *Ο Βυζαντινός Κόσμος. Η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (330-641). Τόμος Α'.* (ελλ. μτφρ. εκδόσεις Πόλις, Historia), Αθήνα 2007, σελ. 395-440, εδώ σελ. 420-426. Την ίδια πολιτική με τον Αυρηλιανό ακολούθησε κι ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός, που εγκατέστησε «Ρωμάνους» από την Ιταλία όχι μόνο στις κλεισούρες του Ιλλυρικού αλλά και σε αστικά κέντρα της Δαλματίας, όπως το Ασπάλαθον και η Διόκλεια Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο έργο του *De administrando imperio* αναφέρεται διεξοδικά στην εγκατάσταση των «Ρωμάνων» την περίοδο των αυτοκρατόρων Διοκλητιανού (3^{ος} /4^{ος} αι.) και του Ηρακλείου (7^{ος} αι.) στο Ιλλυρικό στα σχετικά κεφάλαια περί της Δαλματίας και των εκεί κατοικούντων λαών (κεφάλαια 29 και 30). Για περισσότερες πληροφορίες και σχόλια βλέπε: Klaus Belke/Peter Soustal, (γερμ. μτφρ. κι έκδ.), *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die de administrando imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos.* (Byzantinische Geschichtsschreiber 19, Wien 1995) σελ. 142-145, 158-161, 165-168, 173, 179 και 182.

¹⁹ Αναφέρουμε εδώ ενδεικτικά ορισμένα από τα σωζόμενα λατινογενή τοπωνυμικά κατάλοιπα, όπως, Αρματα, Ιμπερατόρια, Πρεζίντια, Μπούτσινι, Πρετόρια, Πούντεα αλου Τσέζαρι, σε σημαντικά σημεία κατά μήκος των διόδων της Πίνδου, τα οποία ταυτίζονται σύμφωνα με τους μελετητές με τις θέσεις ενός δικτύου φρουριών. Πρόκειται για το γνωστό διοκλητιανείο σύστημα της άμυνας σε βάθος. Για το διοκλητινιάνειο σύστημα άμυνας βλέπε διεξοδικότερα στο: Δημήτρης Σαμσάρης, *Ιστορική Γεωγραφία της Δυτικής Μακεδονίας.* Θεσσαλονίκη 1987. Από τα παραπάνω ενισχύεται η υπόθεση της ρωμαϊκής στρατιωτικής παρουσίας στην Πίνδο κατά την ύστερη Αρχαιότητα.

²⁰ Antonios Risos, «The Vlachs of Larissa in the 10th century», στο: *Byzantinoslavica* 51 (1990) σελ. 202-207.

²¹ Χρυσός, «Πολιτικός χώρος», σελ. 22-23.

²² Ο Koder, «Προβλήματα», σελ. 12 παρατηρεί αναφορικά με τη σλαβική εγκατάσταση στην Ήπειρο για την ιουστινιάνεια περίοδο ότι: «τα κάστρα αυτά τα φρουρούσαν μικρές, και μάλιστα όχι ντόπιες φρουρές, που με τη σλαβική επιδρομή εξαφανίστηκαν». Νωρίτερα για το ίδιο θέμα ο Χρυσός, «Συμβολή», σελ. 69 αναφέρει σχετικά: «Φαίνεται ότι οι κάτοικοι των φρουριών δεν είχαν εμπιστοσύνη στις αμυντικές δυνατότητές τους και προτίμησαν να φύγουν στα βουνά». Ο Μαλιγκούδης, «Το «σλαβικό πρόβλημα» στην Ελλάδα. Απόπειρα καταγραφής», στο: του ιδίου, *Ελληνισμός και Σλαβικός κόσμος*, Θεσσαλονίκη, 2006, σελ 42-43 σημειώνει: «Φτάνοντας, τώρα, στη σλαβική παρουσία στο μεσαιωνικό ελλαδικό χώρο θα πρέπει να

Τόσο η πρώτη όσο κι δεύτερη, παρά τα όποια διαφορετικά χαρακτηριστικά τους, συνέβαλλαν σημαντικά στη δημογραφική ανάπτυξη του κυρίως ελλαδικού χώρου.

Στην ηπειρωτοθессαλική Πίνδο, όπου κι ο Ασπροπόταμος, τα γνωστά σλαβικά τοπωνύμια οικισμών συναντώνται σε πυκνότητα τέτοια που θεωρείται από τις μεγαλύτερες στον ελλαδικό χώρο²³. Στην υπό έρευνα περιοχή πρέπει να υποθέσουμε καταρχήν πολλά διαφορετικά γλωσσικά στρώματα για την προέλευση των τοπωνυμίων: αρχαιοελληνική (ηπειρωτική-θессαλική), ρωμαϊκή-πρώιμη βυζαντινή (ελληνικά και λατινικά ονόματα), σλαβική (από τη φάση της εποίκησης 6^{ος}-7^{ος} αιώνας και την περίοδο της βουλγαρικής κατοχής 10ος^ο-αρχές 11ου^ο αιώνα κατά τη μεσοβυζαντινή περίοδο), βλαχική από την ίδια περίοδο, αλβανική²⁴ κυρίως και σερβική λιγότερο απ' το 14^ο αιώνα κι ύστερα, τουρκική από την οθωμανική περίοδο και τέλος τα νεοελληνικά ονόματα των οικισμών ως αποτέλεσμα διοικητικών πράξεων κατά τον 20^ο αιώνα²⁵.

ΤΑ ΟΡΙΑ

Ο γεωγραφικός χώρος που ενδιαφέρει την έρευνά μας ορίζεται από την Πίνδο στα δυτικά (η κορυφογραμμή του Λάκμου ανάμεσα στο Περιστέρι στα βόρεια και την Κακαρδίτσα στα νότια), τον ορεινό όγκο του Κόζιακα²⁶ (Κερκέτιο όρος) στα ανατολικά, τα Στενά της Πόρτα

επισημανθούν εδώ οι τυπολογικές αναλογίες με τα προηγούμενα δεδομένα, ότι δηλ.: α) Η ειρηνική διείσδυση και μόνιμη εγκατάσταση των Σλάβων γεωργών στον ελλαδικό χώρο ευνοείται από τη δημογραφική κατάσταση στην οποία βρίσκεται το γηγενές στοιχείο και β) ότι τα σλαβικά φύλα, τα οποία συμβιώνουν με το γηγενή (ελληνόγλωσσο) πληθυσμό δεν κατορθώνουν να δημιουργήσουν κάποιο κρατικό μόρφωμα και εντάσσονται διοικητικά στο βυζαντινό σύστημα». Για την αλβανική εγκατάσταση βλέπε: Σούλης, «Περί των μεσαιωνικών», σελ. 127-130. Alain Ducelier, «Δημογραφία, μεταναστεύσεις και πολιτισμικά σύνορα από τα τέλη του Μεσαίωνα στη νεώτερη εποχή», στο: *Ta Ιστορικά* 5 (1986) σελ. 19-44, εδώ σελ. 31-33. Ducelier, *Οι Αλβανοί*, σελ. 14: «παρουσία Αλβανών στη Θεσσαλία το 1315», σελ. 17: «οι Αλβανοί παρουσιάζονται ως γνήσιοι νομάδες, από τη Θεσσαλία ως την Αττική». Αντώνης Ρίζος, «Αρβανίτες και Καραγκούνηδες τον 14^ο αιώνα», στο: *Ta Ιστορικά* 28-29 (1998) 231-239. Risos, «Zur Bevölkerungsgeschichte», όπου και διεξοδική συζήτηση.

²³ Max Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*. Leipzig ²1970. Johannes Koder/Friedrich Hild, *Tabula Imperii Byzantini 1. Hellas und Thessalia*. Wien 1976. Peter Soustal/Johannes Koder, *Tabula Imperii Byzantini 3. Nikopolis und Kephallenia*. Wien 1981. Koder, *Der Lebensraum*, σελ. 144: όπως προκύπτει από την έρευνα του Koder, 45 ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

²⁴ Ducelier, *Οι Αλβανοί*, σελ. 16: την παρουσία των Αλβανών στα ορεινά της Πίνδου «επιβεβαιώνει ο Καντακουζηνός, γύρω στα 1334». Ειδικότερα βλέπε: Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ιστορία*, έκδ. Βόννης, τ. 1, II, 28, σελ. 474: «...διατρίβοντα δέ εν Θετταλία βασιλέα οι τά ορεινά της Θετταλίας νεμόμενοι Αλβανοί αβασίλευτοι Μαλακάσιοι καί Μπούιοι καί Μεσαρίται από τον φυλάρχων προσαγορευόμενοι...».

²⁵ Γεώργιος Σούλης, «Η πρώτη περίοδος της Σερβοκρατίας εν Θεσσαλία (1348-1358)», στο: *ΕΕΒΣ* 20 (1950) σελ. 56-73. P. Topping, «Albanian settlements in medieval Greece: some Venetian testimonies», στο: Angeliki Laiou-Thomadakis (ed.), *Charanis Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*. New Brunswick, N.J., 1980. Koder, «Προβλήματα», σελ. 11. Δημητρίου Αλεξίου, *Η Λίπιντζα του Ασπροπόταμου*. (φωτοαναστατική έκδοση, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσης, 1998), σελ. 20-24.

²⁶ Koder/Hild, *Hellas*, σελ. 194. Κόζιακας σημαίνει γιδοτόπι.

Παναγιάς στο νότο και τον άξονα που συνδέει τα αντίστοιχα περάσματα του Μουργκάνι και του Ζυγού στο βορρά²⁷.

Η ΙΣΤΟΡΙΚΟΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Η πολύ έντονη κατάτμηση που επιβάλλει το ανάγλυφο του εδάφους της οροσειράς της Πίνδου δεν καθιστά δύσκολες μόνο τις επικοινωνίες. Έχει και είχε ως συνέπεια οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις να είναι λίγες και κατακερματισμένες. Πρόκειται για μικρά βαθμιδωτά λεκανοπέδια κατά μήκος των κοιλάδων²⁸, τις οποίες διαρρέουν υδάτινα ρεύματα. Οι ημιονικοί οδοί ακολουθούσαν τις αντίστοιχες υδάτινες. Κυριαρχούν οι ορεινοί όγκοι κι οι ζώνες με τα αλπικά βοσκοτόπια, εξού και η δυνατότητα για ανάπτυξη κτηνοτροφικής δραστηριότητας. Τα παραπάνω δημιούργησαν τις βασικές προϋποθέσεις για την ανάπτυξη του οικιστικού συστήματος της περιοχής. Αυτό παρουσιάζει αναλογίες μεταξύ άλλων με το αντίστοιχο των πρωτοβυζαντινών επαρχιών, όπως της Παλαιάς Ηπείρου, στη Διοίκηση του Ιλλυρικού²⁹, ή ακόμη και της Ανατολικής Μακεδονίας³⁰ του 10^{ου} αιώνα για τις οποίες έχουν γίνει τόσο ειδικές όσο και συγκριτικές έρευνες. Σχηματίζεται από δίκτυα χωριών σε υψόμετρο που κυμαίνεται μεταξύ των 400, ή 800 και των 1200 μέτρων³¹. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των προαναφερόμενων ερευνών και με βάση τα στοιχεία που έχουμε για τον Ασπροπόταμο, μπορούμε να υποθέσουμε, ότι οι οικισμοί της μεσαιωνικής περιόδου αποτελούνταν συνήθως από μικρό αριθμό σπιτιών και σχημάτιζαν ανά ομάδες των 4 έως και 8 οικισμών συνοικισμούς³². Οι οικισμοί αυτοί μπορεί να αντιστοιχούσαν σε ένα σύνολο από πατριές, που με τη σειρά τους συγκροτούσαν μια μικρή φυλή. Οι κάτοικοι ασχολούνταν με την καλλιέργεια μικρών εκτάσεων στις

²⁷ Χατζηγάκη, *Ιστορικά*, σελ. 44. Άννα Αβραμέα, *Η Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204. Συμβολή εις την ιστορικήν γεωγραφίαν*. Δ.δ. Αθήνα 1974. Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ., 10. Ιδιαίτερα για τα όρια (γεωγραφικά, διοικητικά, κ.ά.) βλέπε την πρόσφατη διεξοδική διαπραγμάτευσή τους από τον Σπανό, *Οι οικισμοί*, σελ. 15-24.

²⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 130:«Γίνι», σελ. 134. «Κανίκ» ή «Κ-νίκ» ή «κανίκια». Κούτσιας σελ. 33. «Μπουτόκο» βλέπε: Vasmer, *Slaven*, σελ. 56αρ.2, σελ. 74αρ76, σελ. 112αρ17. Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139 «Λούνκα αλ Μάμαλη» «Λούνκα αλ Χατζή», «Λούνκα αλ Μάνου», βλέπε: Vasmer, *Slaven*, σελ 63αρ18 και σελ. 92, επίσης Μαλιγκούδης, *Studien*, σελ. 66.

²⁹ Αντίστοιχα δεδομένα έχουν προκύψει από τις σχετικές έρευνες σε επαρχίες του βυζαντινού Ιλλυρικού με χαρακτηριστική για τον ελλαδικό χώρο τη γειτονική του Ασπροποτάμου ρωμαϊκή επαρχία της Παλαιάς Ηπείρου. Σημειώνουμε ότι η πρωτοβυζαντινή Θεσσαλία, όπως και η Παλαιά Ήπειρος, αυτή την εποχή είναι επαρχίες της Διοίκησης του Ιλλυρικού. Για περισσότερα βλέπε: Bavant, «Το Ιλλυρικό», σελ. 420-426. Koder / Hild, ό.π., *Hellas*. Soustal/Koder, ό.π., *Nikopolis*.

³⁰ Jacques Lefort, «En Macédoine orientale au Xe siècle: Habitat rurale, communes et domaines», στο: *Occident et Orient au Xe Siècle*. Actes du IXe congrès de la société des historiens médiévistes de l'enseignement supérieur public, Dijon, 2-4 juin 1978. (Publications de l'Université de Dijon, vol. LVII, Paris 1979), σελ. 251-273.

³¹ Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ. 4-10.

³² Αναφέρουμε για παράδειγμα τις τοπικές παραδόσεις για τη συνοίκηση μικροοικισμών. Στο Κεράσοβο συνωκίσθηκαν 4 οικισμοί και στον Κλεινοβό 8 οικισμοί. Βλέπε Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122 και Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ. 21.

κοιλάδες ή ασκούσαν ημινομαδική³³ κτηνοτροφία στις αλπικές ζώνες³⁴. Επομένως η παραγωγή εδωδιμων προϊόντων και δημητριακών³⁵ φαίνεται να προορίζονταν στην αυτοκατανάλωση ή στις ανταλλαγές σε μικρή απόσταση στα όρια του οικιστικού δικτύου της περιοχής του Ασπροποτάμου. Η συχνότητα με την οποία εμφανίζονται τοπωνυμίες με πρώτο συνθετικό τη λέξη «παλιό» < παλαιό + κυριώνυμο (δηλ. το όνομα του οικισμού), όπως, «Παλιοχώρι», «Παλιόβλασσα»³⁶, «Παλιόλαγγα»³⁷, «Παλιογορτζιές»³⁸, «Παλιά Γουδοβάσδα»³⁹, «Παλιοκαρυά»⁴⁰, φανερώνουν το μεταβλητό χαρακτήρα τέτοιων εγκαταστάσεων⁴¹. Οι μαρτυρούμενες από το τοπωνυμικό υλικό και την επιτόπια έρευνα οχρωμένες θέσεις όπως, η «Βαλαώρα»⁴², το «Γκαρντίτσι»⁴³, «Κεράσοβο»⁴⁴, το «Μπούτσιμου»⁴⁵, το Παλέτζι⁴⁶, οι «Πέντε Πύργοι»⁴⁷, το

³³ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 117: «Κατούνα». Κατούνες συναντούμε ως την περισσότερες φορές σε χαμηλό υψόμετρο που προσφέρεται για την παραχείμαση ποιμνίων.

³⁴ Bavant, «Ιλλυρικό», σελ. 422, 431 και 439.

³⁵ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139: «Λ' άργεα βιάκλι» δηλ. παλιάλωνο, «Άργεα νκαλτσάτα» δηλ. καλιγωμένο αλώνι, που σημαίνει πλακόστρωτο αλώνι. (Τοποθεσίες στα χωριά: Κρασιά, Δέση, Σκληνιάσα). Μουάρα, σελ. 139.

³⁶ Παλιόβλασσα την σύνθετο παλαιά + βλάσσα < βλάχα. Με τον όρο Βλάσσοι<Vlasi αυτοπροσδιορίζονται οι Βλάχοι στη Σερβία. Η ονομασία φανεώνει σερβική επιρροή πιθανότατα από την περίοδο της Σερβοκρατίας στη Θεσσαλία (14^{ος} αι.). Σε έγγραφο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ' από το 1393 αναφέρεται το την «Παλιοβλάχους» κοντά στο σημερινό χωριό Βασιλική Τρικάλων. Ειδικότερα με το ζήτημα αυτό ασχολήθηκε πρόσφατα ο Stelian Brezeanu, «Palaiovlachoi – Stari Vlah. Medieval Balkan History and Toponymy», στο: *Annuario. Istituto Romeno di cultura e ricerca umanistica* 2 (2000) σελ. 41-49, εδω σελ. 41. Για τη σλαβική μορφή του τοπωνυμίου στην περιοχή του Σεράγεβο βλέπε: Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice in evul mediu*. Bucharest, 1959, σελ. 33.

³⁷ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 139. Το την σύνθετο από τη λέξη παλιό + παλαιοσλ. Loka δηλ. λιβάδι. Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ 63αρ18 και σελ. 92.

³⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ. 141 αρ6.

³⁹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Γουδοβάσδα, σημ. Καλομοίρα Βλέπε Vasmer, *Slaven*, σελ.37 και www.vallidelnatisone.com/cultura-paesi-toponimi-toposanpietro.html Κοβόσδα γελαδότοπος < Govejak (presso Montefosca) = "pascolo di bovini)) (sl. govredo = bestiame bovino), za Govejak (Platischis); Kravjak (sui Matajur) " pascolo di mucche "; da notare che "govejak" e "kravjak" nel dialetto sloveno delle Valli non significano, come nella lingua slovena letteraria, "sterco di bue o di mucca)) ma "il pascolo o l'allevamento di questi animali".

⁴⁰ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122.

⁴¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115-122.

⁴² Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115, σημαίνει βλαχοχώρι. Σώζονται ερείπια τειχών και πληθώρα κεραμικών θραυσμάτων. Διεξοδικότερη ανάλυση του την στο κυρίως κείμενο.

⁴³ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Γκαρντίτσι και Γαρδίκι σημαίνει κάστρο. Διεξοδικότερη ανάλυση του την στο κυρίως κείμενο.

⁴⁴ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 122.

⁴⁵ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 142. Μπούτσιμου < λατ. buciniium σημαίνει φρούριο σαλπικτών. Συναντάται στο Μέτσοβο και στο Περιβόλι σε πέραςμα όπως και στον Ασπροπόταμο. Επίσης το την. απαντάται συχνά μ' αυτή τη σημασία στην Κάτω Ιταλία τον 11^ο αιώνα και σε περιοχές κατά μήκος των σταθμών του ρωμαϊκού cursus publicus στις Άλπεις όπως και του limes. Επίσης Κώστας Οικονόμου, *Τοπωνυμικό Ζαγορίου*. Ιωάννινα 1986, σελ. 521.

⁴⁶ Γ. Κούτσια, *Τζούρτζια*, σελ. 13 Λα παλέτζι = στο παλάτι < λατ. palatium.

«Παλιόκαστρο»⁴⁸, που χρονολογούνται στην πρωτοβυζαντινή περίοδο, βρίσκονται σε ζώνες με μέσο υψόμετρο, μεταξύ 400 και 1100 μέτρων περίπου⁴⁹ και σε τοποθεσίες απ' όπου διέρχονται κι ελέγχονται οι χερσαίοι δρόμοι επικοινωνίας⁵⁰. Μαρτυρίες για τον εκχριστιανισμό της περιοχής κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο δεν διαθέτουμε. Τα κυρίαρχα ελληνικά αγωνυμικά τοπωνύμια συνηγορούν μάλλον για μια μεσοβυζαντινή χρονολόγησή του. Η μορφή των παραδιδόμενων βλαχικών (Σινκέτρου, Σουμπτουλίου, Σταβίνιοι)⁵¹ φανερώνει μια βόρεια⁵² διαλεκτική επίδραση. Αυτή υποθέτουμε ότι συντελέστηκε κατά το πρώτο τέταρτο του 14^{ου} αιώνα με την εγκατάσταση αρβαντοβλάχικων πληθυσμιακών ομάδων στην περιοχή. Η υπόθεσή μας φαίνεται να ενισχύεται και από την ύπαρξη αντίστοιχων εκκλησιαστικών μνημείων από την τελευταία αυτή περίοδο και μετά. Από τα μέχρι σήμερα γνωστά δεδομένα είναι δύσκολη η ανασύσταση της δημογραφικής κατάστασης της περιοχής έως και τη μεσοβυζαντινή περίοδο.

Οι ιστοριογραφικές ειδήσεις για την περιοχή της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά τους πρώτους μεσαιωνικούς χρόνους είναι σποραδικές. Η συχνότητά τους γίνεται πιο τακτική κατά τη μεσο- κι υστεροβυζαντινή περίοδο κι οφείλεται στην αυξημένη σημασία που αποκτούν οι δίοδοι⁵³ της Πίνδου από την περίοδο των νορμανδικών επιδρομών τον 11^ο αιώνα και πολύ

⁴⁷ Κούτσια, *ό.π.*, σελ. 13.

⁴⁸ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 157.

⁴⁹ Bavant, «Ιλλυρικό», σελ. 421.

⁵⁰ Οι τοποθεσίες που περιγράφουν τα αναφερόμενα τοπωνύμια βρίσκονται κατά μήκος των μεσαίων (Γαρδίκι –Καλλαρύτες) (Χαλίκι–Μέτσοβο) ημιονικών οδών, που συνέδεαν την «ασπροποταμίτικη χώρα» με την Ήπειρο.

⁵¹ Χατζηγάκη, *Τοπωνυμικά*, σελ. 146: Σινκέτρου-άγιος Πέτρος, Σουμπτουλίου-αη-Λιάς, Σταβίνιοι-αγία Παρασκευή. Τα αγωνυμικά Σινκέτρου και Σουμπτουλίου φανερώνουν αλβανική ή καλύτερα αρβαντοβλάχικη επίδραση στο σχηματισμό τους. Τα βλαχικά αγωνυμικά στα νότια ιδιώματα σχηματίζονται με τη λέξη άγιου+όνομα. Τα προαναφερόμενα σχηματίζονται με το αλβανικό shen+όνομα και συνιστούν σαφή ένδειξη του εποικισμού της «ασπροποταμίτικης χώρας» κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους από αλβανικό ή αρβαντοβλάχικο πληθυσμό. Βλέπε και Ρίζος, «Αρβανίτες», σελ. 234, υποσημ. 17.

⁵² Για τη διάκριση των βλαχικών ιδιόλεκτων σε βόρεια και νότια βλέπε: Νίκος Κατσάνης/Κώστας Ντίνας, *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη 1989.

⁵³ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 92. Την περιοχή του Ασπροποτάμου διέσχιζαν τέσσερις ημιονικοί οδοί. Η βορειότερη περνούσε το Ζυγό του Μετσόβου και ακολουθούσε την κοιλάδα του Πηνειού. Η πρώτη ενδιάμεση ημιονική αρτηρία οδηγούσε απ' το Μέτσοβο μέσω των τοποθεσιών «Ρόνα» στο Χαλίκι, τη Λιπνίτζα κι από κει στη Θεσσαλία. Η δεύτερη ενδιάμεση περνούσε από το Συράκο και τους Καλλαρίτες στην Ήπειρο για να καταλήξει στη Θεσσαλία μέσω του Ασπροποτάμου (Μουτσιάρα, Γαρδίκι). Η νοτιότερη αφού διέρχονταν τα Στενά των «Μεγάλων Πυλών» και τη Μεσοχώρα κατέληγε στο Βουλγαρέλι και τα Θεοδωριανά της Ηπείρου. Βλέπε περιγραφή του Lion Heuzey, *Excursion dans la Thessalie turque en 1858*. Paris 1927, σελ. 104-105 και Αλεξίου, *Λίπντζα*, σελ. 7.

αργότερα εξαιτίας της σερβικής επέκτασης⁵⁴. Η μόνη κοντινή τειχισμένη «πόλις» που αναφέρεται στις πηγές από τους χρόνους του Ιουστινιανού είναι η Τρίκα⁵⁵, οι «Τρικαλίται»⁵⁶ Βλάχοι κάτοικοι της οποίας αναφέρονται από τον Κεκαυμένο κατά τον 11^ο αιώνα. Κατά τους 13^ο και 14^ο αιώνα αναδεικνύονται σε σημαντικά, περιφερειακά, πολιτικοστρατιωτικά κι εκκλησιαστικά κέντρα η Πόρτα Παναγιά⁵⁷, τα Τρίκαλα⁵⁸ κι η επισκοπή Σταγών⁵⁹ αντίστοιχα.

Η πρώτη γραπτή αναφορά της ονομασίας Ασπροπόταμος για τον ποταμό Αχελώο παραδίδεται στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ΄ του έτους 1336, όπου ανάμεσα στις κτήσεις της επισκοπής Σταγών αναφέρεται κι η Μονή της Θεοτόκου «*Εν τῷ Ασπροποτάμῳ*»⁶⁰. Από τις προθέσεις των Μονών των Μετεώρων προκύπτουν κι άλλα περιεχόμενα του όρου καθώς αναφέρεται τόσο ως ονομασία μιας ευρύτερης περιοχής όσο και μεμονωμένου οικισμού⁶¹.

Στην παρούσα σύντομη μελέτη μας απασχολεί εκείνο το περιεχόμενο του όρου που εμπεριέχει κι αφορά στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή. Η κατεξοχήν ορεινή περιοχή του Ασπροποτάμου συνδέει τη Θεσσαλία με την Ήπειρο μέσα από διαβάσεις και οδούς που διασχίζουν τις κοιλάδες των υδάτινων ρευμάτων και τους αυχένες των ορεινών όγκων. Οι άλλοτε ημιονικές αυτές οδοί εξυπηρετούσαν μέχρι και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο την επικοινωνία με την Άρτα και τα Γιάννινα⁶².

Στη συνέχεια, η ανάλυση, ερμηνεία, και χρονολόγηση των ονομασιών των σημαντικών τοποθεσιών, «Ρόνα» και «Μουργκάνι», του εγκαταλειμμένου οικισμού «Βαλαώρα» και του υφιστάμενου μέχρι σήμερα οικισμού «Γαρδίκι», αποσκοπεί στην ένταξή τους στο ευρύτερο ι-

⁵⁴ Μελομένη Κατσαροπούλου, *Ένα πρόβλημα της ελληνικής μεσαιωνικής ιστορίας. Η σερβική επέκταση στην δυτική κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 10^{ου} αι.* (Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Παράρτημα 3, Θεσσαλονίκη 1989), σελ. 51-54

⁵⁵ Προκόπιος, *Περί των Κτισμάτων*, έκδ. TLG E, 4.3.5.2-4. «τῶν ἐπὶ Θεσσαλίας πόλεων ἀπασῶν, ἐν αἷς Δημητριάς τέ ἐστὶ καὶ Μητροπόλις ὄνομα καὶ Γόμοφοι καὶ Τρίκα, τοὺς περιβόλους ἀνανεωσάμενος ...».

⁵⁶ Τσουγκαράκης, *Κεκαυμένος*, σελ. 220.

⁵⁷ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 245-246.

⁵⁸ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 277-278.

⁵⁹ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 262-263.

⁶⁰ Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 117, υποσημ. 1, 2 και 3. Ο Αλέξανδρος Χατζηγάκης σημειώνει ότι «ο όρος τ' Ασπροπόταμον αναφέρεται από του 10^{ου} αιώνας» δίχως να μας δίνει την πηγή της πληροφορίας του. Γι' αυτό νομίζω ότι θα πρέπει να δεχτούμε την τεκμηριωμένη άποψη των αυστριακών βυζαντινολόγων Koder/ Hild.

⁶¹ Αλεξίου, *Λίπιντζα*, σελ. 10. Σπανός, *Οικισμοί*, σελ. 15-24.

⁶² Lion Heuzey, *Excursion*, σελ. 104-105. Αβραμέα, *Θεσσαλία*, σελ. 96-97. Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 92. Δημήτρης Ανωγάτης –Πελέ, «Σχέσεις δρόμου και χωριών στην Βαλκανική χερσόνησο τον 18^ο αιώνα», στο: *Τα Ιστορικά* 4 (1985) σελ. 405-422. Γιώργος Α. Μακρής-Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, *Το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας στο κράτος του Αλή Πασά Τεπελενλή. Ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας και απόπειρα δημιουργίας ενιαίας αγοράς*. Αθήνα 1990, σελ. 159-180 και 195-214.

στορικό πλαίσιο και τη διαλεύκανση ζητημάτων, που αφορούν από τη μια στη βλαχική παρουσία και από την άλλη στον σλαβικό εποικισμό της περιοχής. Θεωρούμε ότι μια τέτοια προσέγγιση, με βάση τα συγκεκριμένα γλωσσικά κατάλοιπα και σε συνδυασμό με τις ειδήσεις των ιστορικών πηγών, μπορεί να συμβάλλει στην αναπαράσταση της εθνολογικής συγκρότησης του εξεταζόμενου χώρου κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα.

Οι δύο πρώτες εξεταζόμενες τοπωνυμίες προσδιορίζουν το βορειοδυτικό και βορειοανατολικό όριο της περιοχής του Ασπροποτάμου αντίστοιχα. Πρόκειται για τα τοπωνύμια «Ρόνα» του Λάκμου και «Μουργκάνι» στην άνω κοιλάδα του Πηνειού. Τα δύο μορφολογικά διαφορετικά μεταξύ τους τοπωνύμια έχουν την ίδια σημασία, δηλαδή, σημαίνουν όριο, σύνορο. Διόλου τυχαία περιγράφουν αφενός τα φυσικά όρια της περιοχής κι αφετέρου προσδιορίζουν θέσεις απ' όπου διαχρονικά διέρχονται βασικές οδικές αρτηρίες στα περάσματα από την Ήπειρο στη Θεσσαλία ή τη Θεσσαλία στη Μακεδονία κι αντίστροφα.

Το τοπωνύμιο «Ρόνα» είναι λατινογενές και το συναντούμε και στις ορεινές διαβάσεις στις περιοχές των ελβετοϊταλικών Άλπεων⁶³. Ετυμολογικά ο ρωμανικός τύπος *rona* προέρχεται όπως κι ο αντίστοιχός του *aurona* (με τη σημασία πέρασμα, δίοδος, διχάλα, όριο) από τον ύστερο λατινικό όρο *orum* που σημαίνει το όριο, το σύνορο, το πέρασμα, η δίοδος. Η «Ρόνα» είναι όριο και σημείο ελέγχου της δίοδου από τη «χώρα Μετσόβου» προς τη «χώρα Ασπροποτάμου» κι αντίστροφα.

Το τοπωνύμιο «Μουργκάνι»⁶⁴ είναι υδρωνύμιο, προέρχεται από λατ. **murga* < **morgia* < gall. **morgâ* και σημαίνει σύνορο, υδάτινο σύνορο. Το συναντούμε, όπως και το «Ρόνα» σε λατινόφωνες περιοχές ως περιγραφικό των ορίων των ρωμαϊκών επαρχιών *Gallia Belgica* και *Raetia* με τη μόνη διαφορά ότι αυτό εμπεριέχει αποκλειστικά την έννοια του υδάτινου συνόρου.

Στη δική μας περίπτωση το υδάτινο ρεύμα του «Μουργκάνι» χωρίζει την ασπροποταμίτικη χώρα από τον ορεινό όγκο των Χασίων και την περιοχή της Καλαμπάκας και τέμνει τις διόδους από Θεσσαλία προς Ήπειρο και Μακεδονία.

Η «Ρόνα» είναι το βουνό σύνορο ενώ το «Μουργκάνι» είναι ο ποταμός σύνορο. Και τα δύο τοπωνύμια περιγράφουν αφενός τα φυσικά κι αφετέρου τα διοικητικά όρια μιας ευρύτερης

⁶³ Για περισσότερες πληροφορίες για το τοπωνύμιο βλέπε στο: <http://www.alpeve.it> με θέμα Etimologia e Toponomastica. Λήμμα “Rona < Aurona. Rona = Bocchetta, punta, forchetta. In dialetto “Avrona”, toponimo che deriverebbe dal tardo latino “orum” con il significato di orlo e limite. In svizzero la Bocchetta omonima è chiamata “chaltwasserpass” (passo dell’acqua fredda”.

⁶⁴ Για το όνομα του ποταμού Μουργκάνι ο Oskar Bandle προτείνει δύο ερμηνευτικές προτάσεις: 1) *Murgani* < *murga* zu gall. **murga* < **morgia* < gall. **morgâ* = σύνορο. 2) *merg*, *morg* zu alteuropäisch **merg*, **morg* ‘έλος’. Βλέπε στο: Oskar Bandle, *Einleitung zum Thurgauer Namenbuch*. Thurgau 2003, σελ. 106.

γεωγραφικής περιοχής. Καθώς αυτά συμβαίνει να τέμνονται ή και να συμπίπτουν εν μέρει μεταξύ τους, εύκολα ταυτίζονται στη συνείδηση του πληθυσμού με τα πλησιέστερα διοικητικά όρια των ρωμαϊκών επαρχιών της Θεσσαλίας και Παλαιάς Ηπείρου το πρώτο, της Θεσσαλίας και Μακεδονίας το δεύτερο⁶⁵.

Τα δύο τοπωνύμια που εξετάσαμε, χρονολογούνται από τους αντίστοιχους μελετητές τους Bandle και Nyffenegger στην ύστερη ρωμαϊκή περίοδο και αποτελούν σημαντική μαρτυρία για την ένταξη της εξεταζόμενης περιοχής ήδη κατά την ύστερη Αρχαιότητα όχι μόνο στο ρωμαϊκό σύστημα διοίκησης αλλά και της λατινοφωνίας συνάμα.

Στη συνέχεια ακολουθεί η επεξεργασία των τοπωνυμίων «Βαλαώρα» και «Γαρδίκι», που απαντώνται και προσδιορίζουν γειτνιάζουσες τοποθεσίες στο νότιο πινδικό πέρασμα του Ασπροποτάμου. Το πρώτο αναφέρεται σε κατεστραμμένο οικισμό και είναι γοθτικής ετυμολογικής προέλευσης ενώ το δεύτερο αναφέρεται σε υπάρχοντα οικισμό με βλαχικό πληθυσμό κι είναι σλαβικής ετυμολογικής προέλευσης.

Το ελληνικό τοπωνύμιο «Βαλαώρα» προήλθε από παρετυμολόγηση σε βλάχ+χώρα του σύνθετου παλαιογερμανικού uualachweih *<* λατ. Uualachouuis δηλ. βλαχοχώρι. Η πρώτη μνεία του τοπωνυμίου Uualachouuis δηλ. βλαχοχώρι γίνεται σε έγγραφο του 8^{ου} αι. από τη Βαυαρία. Πρόκειται για την παλαιογερμανική μετάφραση του ρωμανικού vicus Romaniscus που απαντάται σε έγγραφο του 8^{ου} και 9^{ου} αιώνα για την περιοχή. Το κυριώνυμο Uualachouuis *<* uualachô (γεν. πληθ.) του παλαιογερμανικού uualach δηλ. Ρωμαίος + uuis *<* weih *<* λατ. vicus δηλ. χωριό. Από το παλαιογερμανικό σύνθετο Uualachouuis *>* βαυαρικό Wals με τη σημασία «βλαχικός οικισμός, χωριό των Βλάχων»⁶⁶. Είναι σήμερα αποδεκτό από την ιστορική έρευνα ότι ο όρος Βλάχος κατάγεται από το σλαβικό Vlah, κι αυτός με τη σειρά του από τον γερμανικό όρο Walch, ονομασία με την οποία προσδιόριζαν τα γερμανικά φύλα των Αλαμανών και Βαυαρών τους γείτονές τους Ρωμαίους των Άλπεων. Από αυτούς τον δανείστηκαν οι Σλάβοι της Καρινθίας για να προσδιορίσουν κι αυτοί στη συνέχεια τους γειτονικούς

⁶⁵ Eugen Nyffenegger, «Die Beggeligrenze in einer Zeit des Sprachwandels. Beobachtungen mit dem Material des Thurgauer Namenbuches», στο: 14. Arbeitstagung zur alemannischen Dialektologie, www.ortsnamen.ch/Texte/Beggeligrenze.pdf Eugen Nyffenegger/Oskar Bandle, *Die Siedlungsnamen des Kantons Thurgau. Herkunft und Bedeutung der Namen der Ortschaften, Weiler und Höfe im Kanton Thurgau*. Bd. 1.1 und Bd. 1.2. Frauenfeld, 2003.

⁶⁶ Ernst Schwarz, «Baiern und Walchen», στο: *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 33 (1970) σελ. 857-938, εδώ σελ. 914: «pagus Trunwalha, qui dicuntur Romanos tributales». Bruno Krusch, «Der Bayernname. Der Kosmograph von Ravenna und die Fränkische Völkertafel», στο: *Neues Archiv* 47 (1928) 29-76, bes. 47: Τον 9^ο αιώνα παραδίδεται σε σημείωμα χειρογράφου μια αρκετά φορτισμένη σύγκριση των Βαυαρών με τους Βλάχους (όπου Βλάχοι εννοούνται οι Ρωμαίοι): «stulti sunt Romani. Tole sint Walha. Sapienti sunt Paioari, spahe sint Peigira. Modica est sapientia in Romana. Luzic ist spahe in Walhum. Plus habent stultitia quam sapientia. Mera habent totalciti denne spahi».

τους ρωμαϊκούς πληθυσμούς των Άλπεων. Με τη μετανάστευση Σλάβων προς το νότο και την εγκατάστασή τους στα εδάφη του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους διαδόθηκε κι επικράτησε αργότερα ο όρος στο Βυζάντιο⁶⁷. Θεωρούμε ότι ο αρχικός φορέας του σημερινού ελληνικού τοπωνυμίου «Βαλαώρα» στον Ασπροπόταμο ήταν γερμανόφωνοι μισθοφόροι⁶⁸ που συνάντησαν κατά την έλευσή τους στην περιοχή (το αργότερο στα τέλη του 5^{ου} αιώνα) λατινόφωνη ρωμαϊκή εγκατάσταση. Στη χρονολόγηση αυτή συνηγορεί και το γεγονός ότι το λεκτικό θέμα του τοπωνυμίου μαρτυρεί γοτθικό εποικισμό πριν από τον παλατισμό, δηλαδή τη μετάθεση του συμφώνου (l), Walch > Vlah. Από τα παραπάνω ενισχύεται η αρχική μας υπόθεση ότι στις διαβάσεις της ηπειρωτοθεσσαλικής Πίνδου κατοικούσαν λατινόγλωσσοι ή και δίγλωσσοι ρωμαϊκοί πληθυσμοί ήδη πριν την έλευση κι εγκατάσταση των Σλάβων επήλυδων. Η ονομασία Γαρδίκι⁶⁹ (βλαχικά Γκαρντίστι) του γνωστού ασπροποταμίτικου οικισμού, όπως αναφέρει ο Koder, είναι ευρύτατα διαδεδομένη στην κεντρική και βόρειο Ελλάδα, ακόμη και σε σύνθετη χρήση (π.χ. Παλαιογαρδίκι, Βλαχογαρδίκι). Το λεκτικό του θέμα μαρτυρεί έναν σλαβικό εποικισμό πριν από τη μετάθεση των υγρών *gard>grad και η κατάληξή του (-ικί) ελληνική ανάκτηση. Σημαίνει κάστρο, οχυρό, ή οχυρωμένος οικισμός. Προφανώς ο Σλάβοι έποικοι δε συνάντησαν κάποιο τοπωνύμιο που να μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν στη συνέχεια σε κάποιους ερημωμένους τόπους (ίσως ερείπια ενός στρατοπέδου ή κάστρου) κι έτσι του έδωσαν αυτό το όνομα εξαιτίας των οικοδομικών καταλοίπων που βρήκαν εκεί.

Από την εξέταση των παραπάνω τοπωνυμίων προκύπτει ότι τα δύο πρώτα (Ρόνα, Μουργκάνι) χρονολογούνται στην ύστερη Αρχαιότητα (το αργότερο έως τον 3^ο αι.) και τη φάση του εκρωμαϊσμού της ευρύτερης περιοχής. Το τοπωνύμιο «Βαλαώρα» παραπέμπει στο μεταίχμιο της υστερορωμαϊκής (4^{ου}-5^{ου} αι.) προς την πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Σε συνδυασμό με τις ιστορικές μαρτυρίες φανερώνει ότι ο εκρωμαϊσμός είχε συντελεστεί και ο τοπικός πληθυσμός είχε καταστεί τουλάχιστον δίγλωσσος. Το τελευταίο γλωσσικό παράδειγμα (Γαρδίκι), που εξετάσαμε, τοποθετείται χρονικά στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο (7^{ου} αι.) και μαρτυρά τον εποικισμό της μικροπεριοχής από σλαβικό πληθυσμό. Τα τοπωνύμια «Ρόνα», «Μουργκάνι», «Βαλαώρα» είναι δηλωτικά της ρωμαϊκής παρουσίας σε σημαντικές τοποθεσίες της περιοχής, όπως οι ορεινές διαβάσεις, για τον έλεγχο των οποίων ενδιαφέρονταν πάντα η αυτοκρατορική

⁶⁷ Herwig Wolfram, *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien 1995, σελ. 295-297. Του ίδιου, *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. (MIOG Erg. Bd. 31, Wien 1995), σελ. 30 υποσημ. 92-95 και σελ. 51 υποσημ. 226-228 .

⁶⁸ Τις σχετικές ειδήσεις για την εγκατάσταση Γόθων υπόσπονδων στην Ήπειρο διαπραγματεύεται ο Χρυσός, «Συμβολή», σελ. 62 και 63 όπου κι η αναφορά στις επιγαμίες μεταξύ Γόθων μισθοφόρων και Ρωμαίων Ηπειρωτισσών γυναικών.

⁶⁹ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 116. Vasmer, *Slaven*, σελ. 88. Koder, «Προβλήματα», σελ. 16. Οικονόμου, *Οικονύμια*, σελ. 73-74.

καθώς και η όποια διάδοχή της τοπική εξουσία. Το σλαβικό τοπωνύμιο «Γαρδίκι» βρίσκεται στην ίδια μικροπεριοχή, όπου ο εγκαταλειμμένος οικισμός «Βαλαώρα», κι αποτελεί μαρτυρία ενδεικτική της έκτασης της σλαβικής διείσδυσης κι εγκατάστασης στο χώρο.

Το σλαβικό τοπωνυμικό υλικό του Ασπροποτάμου, ανάγεται σύμφωνα με τους μελετητές, όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις του κυρίως μεσαιωνικού ελληνικού χώρου (Ηπειρος, Θεσσαλία, Στερεά Ελλάδα και Πελοπόννησος), προπάντων σε μια πρωϊμότατη εξελικτική φάση της σλαβικής γλώσσας⁷⁰ (π.χ. Γαρδίκι, Γκλόκοβο, Δολιανά, Γουδοβάσδα, Κεράσοβο, Κλεινό, Οριάχοβο).

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα τοπωνύμια, που ανάγονται στους υστεροβυζαντινούς χρόνους. «Οί τά ορεινά τῆς Θετταλίας νεμόμενοι Ἀλβανοί ἀβασίλευτοι»⁷¹ του Ιωάννη Καντακουζηνού φαίνεται να είναι οι ονοματοθέτες του υστεροβυζαντινού οικισμού Χαλίκι, που, όπως γνωρίζουμε, μνημονεύεται το 1336 στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ'⁷² ανάμεσα στα «χωρία» της επισκοπῆς Σταγών. Η παρουσία των Αλβανών στα ορεινά της Πίνδου ήδη από το 1334 μας ενθαρρύνει να δεχθούμε ότι η ονομασία του οικισμού Χαλίκι⁷³, προέρχεται από το αλβανικό φυτωνύμιο *halë, hala* δηλ. μαύρη πεύκη + κατάληξη -ικι (ελληνική ανάκτηση). Αλβανικής ετυμολογικής προέλευσης είναι κι η ονομασία του ορεινού όγκου της Κακαρδίτσας⁷⁴, που σημαίνει σαλαμάνδρα και είναι περιγραφική του σχήματός του.

Η βλαχική ονομασία Τζούρτζια⁷⁵ < Γεώργιος του ομώνυμου οικισμού είναι προσωπονομική. Κάποια σχέση με τον ευρισκόμενο στον οικισμό ναό του αγίου Γεωργίου δεν τεκμηριώνεται επαρκώς αν και η πλέον πιθανή. Χρονολογείται προς τα τέλη της υστεροβυζαντινής περιόδου αν και ο οικισμός αναφέρεται με βεβαιότητα για πρώτη φορά ως «χωρίον Τζούρτζια» της επισκοπῆς Σταγών σε πρόθεση της Μονῆς Δουσίκου του 1688⁷⁶.

⁷⁰ Koder, «Προβλήματα», σελ. 12.

⁷¹ Καντακουζηνός, *Ιστορία*, τ. 1, II, 28, σελ. 474.

⁷² Miklosich - Müller, *Acta et diplomata*, εδώ τ. V σελ. 272.

⁷³ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 171. Koder/ Hild, *Hellas*, σελ. 139. Robert Elsie, «Dendronymica Albanica: a Survey of Albanian Tree and Shrub Names», στο: *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, 34/2 (1998) σελ. 163-200.

⁷⁴ Robert Elsie, «Hydronymica Albanica: a Survey of River Names in Albania», στο: *Zeitschrift für Balkanologie*, Wiesbaden, 30/1 (1994) σελ. 1-46, εδώ σελ. 15.

⁷⁵ Για τη μετατροπή του γ σε τζ (συμφωνισμός) βλέπε Νίκος Κατσάνης, *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκας)*. Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 23. Επίσης ο Κατσάνης, *Ονομαστικό*, σελ. 63 αναφέρει: «Τζούτζιας ΕΠ, προφανώς υποκοριστικό του Γεώργιος». Παρόμοια σχηματίζονται και τα πιν Τζιούρτζιου (πόλη της Ρουμανίας), Τζιούρτζεβο σερβοκροατικό.

⁷⁶ Konstantinos Romanas, *Die Sprengelgrenzen der Bistümer der Metropolis Larissa in den Prothesis-Büchern des Dousikon-Klosters*. (Diplomarbeit, Wien, 1996), σελ. 114. Κωνσταντίνος-Τιμόθεος Ρωμανός, *Ιστορία της Αρχιεπισκοπῆς Φαναρίου και Νεοχωρίου*. (ανέκδοτη δ.δ., Τμήμα Θεολογίας, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2005).

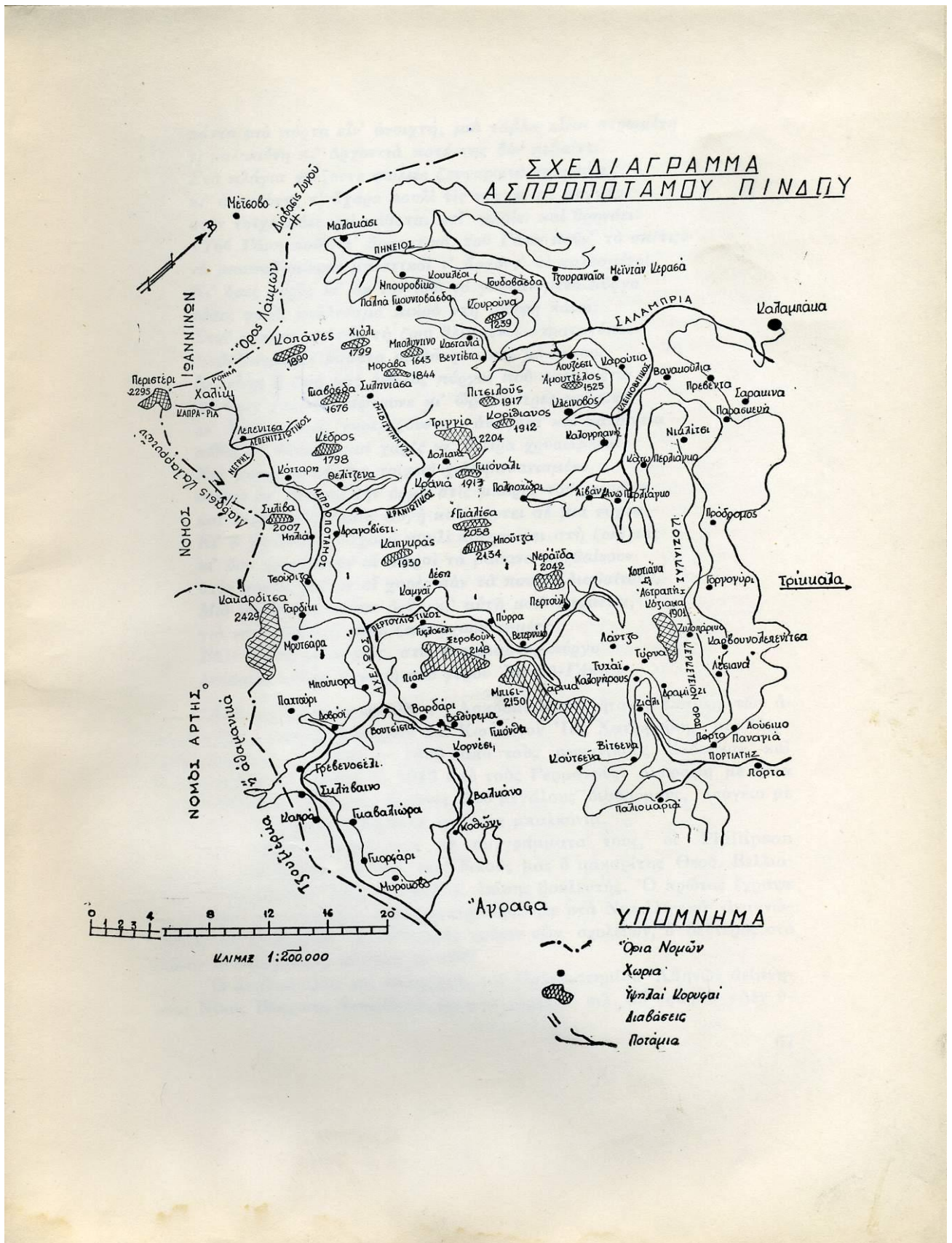
Στην περίοδο της Σερβοκρατίας αποδίδεται ο σχηματισμός μεταξύ άλλων των τοπωνυμίων Αιβάν⁷⁷ < Γιοβάνον < Ιβάν δηλ. στου Ιωάννη και Κράλη⁷⁸ < κράλης, ο τίτλος του σέρβου ηγεμόνα.

Μέσα από το τοπωνυμικό υλικό που εξετάσαμε ξεδιπλώνεται το πολύπτυχο της ιστορικογεωγραφικής εικόνας του Ασπροποτάμου. Τα ονόματα μας επέτρεψαν να προσεγγίσουμε την καθημερινή ζωή του «κόσμου της αγροτικής καλύβας», για να χρησιμοποιήσουμε την επιτυχή περιγραφική έκφραση του Μαλιγκούδη. Διαφορετικές εκφάνσεις της, όπως η μορφή και η οργάνωση του χώρου, η γεωργική και κτηνοτροφική δραστηριότητα, η οικιακή οικονομία, οι μεταφορές εγγράφονται στα ονόματα των μικρών τόπων. Το ίδιο καθαρά τα τοπωνύμια μας παρουσιάζουν την εθνολογική συγκρότηση των πληθυσμών που κατοίκησαν στην περιοχή του Ασπροποτάμου.

Από τα παραδείγματα που παρουσιάσαμε παραπάνω ενισχύεται η αρχική μας υπόθεση ότι ένα μέρος του πληθυσμού της περιοχής ήταν γλωσσικά εκρωμαϊσμένο (ή είχε καταστεί δίγλωσσο) ήδη πριν την έλευση κι εγκατάσταση των Σλάβων νεήλυδων κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα. Καθώς φαίνεται να ήταν προσδεμένο στο άρμα της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας θα πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ένταξης κι αφομοίωσης των σλαβικών πληθυσμιακών ομάδων στο βυζαντινό σύστημα. Ανάλογες διαδικασίες υποθέτουμε και για την υστεροβυζαντινή περίοδο, όταν οι αλβανικοί κι αρβαντοβλάχικοι πληθυσμοί εγκαταστάθηκαν στο χώρο του Ασπροποτάμου. Γι' αυτό και θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε, ότι οι διαδικασίες αφομοίωσης κι επιπολιτισμού ήταν αρκετά περίπλοκες, για να μπορούμε να ισχυριστούμε σήμερα ότι είναι εύκολη η παρακολούθησή τους, παρά το γεγονός της τελικής εθνολογικής αφομοίωσης του σλαβικού κι αλβανικού στοιχείου από τον προϋπάρχοντα λατινόφωνο ή και δίγλωσσο ρωμαϊκό πληθυσμό, ο οποίος διασώθηκε σε όλη τη διάρκεια του Μεσαίωνα, όπως φανερώνει η παρουσία των Βλάχων του Ασπροποτάμου, ως τις μέρες μας.

⁷⁷ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 115. Ο οικισμός βρίσκεται κοντά στα ερείπια των κατεστραμμένων οικισμών «Παλιογκορτζιές» και «Παλιοχώρι».

⁷⁸ Χατζηγάκης, *Τοπωνυμικά*, σελ. 117. Ίσως μεταξύ των οικισμών Γρεβενό και Μουτσιάρα, όπου ερείπια κάστρου.

Το οικιστικό δίκτυο του Ασπροποτάμου. Αλεξ. Κ. Χατζηγιάκη, *Τ' Ασπροπόταμο Πίνδου. Ιστορικά*. Αθήνα 1961, σελ. 66.

* Στέργιος Λαΐτσος, Τα τοπωνύμια ως πηγή της μεσαιωνικής ιστορίας του Ασπροποτάμου, στο: Ευάγγελος Αυδίκος (Επιμ.), *Ο Ασπροπόταμος στο Χώρο και το Χρόνο*, σελ. 78-95, Τρίκαλα 2009.